

MUSIQA MAKTABLARIDA QORAQALPOQ BAXSHICHILIK MAKTABI IJROCHILIK USULLARINI O'RGATISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Muallif: Nietbaeva Hurliman Amanbay qizi

*Lavozimi va ish joyi: Nukus Shahar Esjan baxshi nomidagi bolalar
musiqa va san'at maktabi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola-tezisda bolalar musiqa va san'at maktablarida (BMSM) tahsil olayotgan o'quvchilarga qoraqalpoq an'anaviy baxshichilik va jirovchilik maktablarining ijrochilik usullarini o'rgatish jarayonining ko'p tarmoqli pedagogik, psixofiziologik va ma'naviy-tarbiyaviy imkoniyatlari noldan boshlab, kengaytirilgan shaklda tahlil qilingan. An'anaviy ijro san'ati vositasida o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, diqqat konsentratsiyasi hamda sinxron vokal-instrumental fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik tizimi yoritilgan. Shuningdek, xalq dostonlari hamda termalari orqali yosh avlodda milliy mafkuraviy immunitetni va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishning o'ziga xos pedagogik mexanizmlari hamda interaktiv o'qitish usullari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Qoraqalpoq baxshichilik maktabi, jirovchilik san'ati, pedagogik imkoniyatlar, sinxron tafakkur, asab-mushak koordinatsiyasi, mnemonika, vatanparvarlik tarbiyasi, estetik dunyoqarash, bolalar musiqa va san'at maktabi (BMSM).

1. Kirish

Zamonaviy pedagogika va san'at ta'limi oldida turgan eng mas'uliyatli vazifalardan biri yosh avlodni nafaqat texnik ko'nikmalarga ega ijrochi, balki chuqur ma'naviyatli, milliy o'zlikni anglagan, boy estetik dunyoqarashga ega komil shaxs sifatida shakllantirishdir. Bolalar musiqa va san'at maktablari

(BMSM) o'quvchilarning musiqiy-ijodiy salohiyatini ilk bor kashf etadigan va yo'naltiradigan tayanch bo'g'in hisoblanadi. Ushbu muassasalar o'quv dasturlariga qoraqalpoq baxshichilik va jirovchilik maktablarining o'ziga xos ijro uslublarini integratsiya qilish shunchaki repertuarni boyitish emas, balki ta'lim oluvchining psixofiziologik va intellektual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda beqiyos pedagogik manba hisoblanadi.

Qoraqalpoq an'anaviy epik ijrochiligi o'zining vokal xususiyatlari, cholg'u jo'rliги (dutor va qo'biz) va falsafiy-didaktik mazmuni bilan murakkab pedagogik tizim vazifasini o'taydi. Asrlar davomida "Ustoz-shogird" an'anasi asosida og'zaki tarzda shakllanib kelgan ushbu san'at turi zamonaviy musiqiy pedagogika tamoyillari bilan sintez qilinganda, bolaning xotirasi, diqqati, nutqi, jismoniy koordinatsiyasi hamda axloqiy tarbiyasiga universal ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Ushbu tadqiqot ishida qoraqalpoq baxshichilik maktabi ijro usullarini o'rgatishning ko'p qirrali pedagogik imkoniyatlari ilmiy-didaktik jihatdan atroflicha tahlil qilinadi.

2. Intellektual va Mnemonik (Xotirani Kuchaytirish) Imkoniyatlari

Baxshichilik va jirovchilik san'atining eng birinchi va yaqqol ko'zga tashlanadigan pedagogik imkoniyati — bu o'quvchilarning intellektual salohiyati hamda xotira (mnemonik) imkoniyatlarini maksimal darajada kengaytirishidir. Xalq dostonlari, to'lg'ovlar va termalar juda yirik hajmdagi murakkab she'riy matnlardan va ularga mos keladigan o'zgaruvchan ohang chiziqlaridan tarkib topadi (masalan, "Alpamish", "Qobilan" dostonlari minglab satrlarni o'z ichiga oladi).

O'quvchi baxshichilik asarlarini o'zlashtirish jarayonida quyidagi mnemonik bosqichlarni bosib o'tadi va bu uning intellektini charxlaydi:

- Mantiqiy eslab qolish: Doston syujetidagi voqealar zanjirini ketma-ketlikda xotirada saqlash bolaning mantiqiy va obrazli fikrlashini rivojlantiradi.

- Musiqiy-nutqiy xotira: Katta hajmdagi she'riy matnlarni muayyan ritm va kuy ohangiga moslab yod olish orqali o'quvchining ham operativ (qisqa muddatli), ham uzoq muddatli xotirasi jadal sur'atlarda mustahkamlanadi.

- Nutq madaniyati va so'z boyligi: Qoraqalpoq baxshichilik namunalari qadimiy so'zlar, maqollar va xalq iboralariga boy. Ularni o'rganish o'quvchining lug'at boyligini oshiradi, nutqining ravonligi va diksiyasini (talaffuz aniqligini) yaxshilaydi.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, musiqa maktablarida baxshichilik va dostonchilik sirlarini o'rganayotgan bolalar o'zlarining tengdoshlariga qaraganda umumta'lim maktablaridagi gumanitar fanlarni (tarix, adabiyot, tillar) ancha tez va oson o'zlashtirishganlarga aylanadilar. Bu baxshichilik pedagogikasining yuqori intellektual salohiyatidan dalolat beradi.

3. Sinxron Tafakkur va Asab-Mushak Koordinatsiyasini Rivojlantirish

Baxshichilik san'atining ijro texnikasi o'quvchidan yuksak darajadagi polifoniya (ko'p ovozlilik) va sinxron harakatni talab qiladi. Jirovchilikda qo'biz, baxshichilikda esa dutor yoki g'ijjak jo'rligida bir vaqtning o'zida ham murakkab instrumental shtrixlarni ijro etish, ham vokal chizig'ini ohangga solib kuylash shart. Ushbu jarayon bolaning jismoniy va psixologik rivojlanishida ulkan pedagogik imkoniyatlarni ochadi.

Inson miya yarim sharlari faoliyati nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, baxshichilik ijrosi paytida o'quvchining diqqat konsentratsiyasi bir vaqtning o'zida kamida uchta mustaqil yo'nalishga taqsimlanadi:

1. Instrumental liniya: Qo'llarning cholg'uda an'anaviy sinkopali ritmlarni, murakkab qaqiriqlar va chizgilarni chalishi (asab-mushak koordinatsiyasi).

2. Vokal liniya: Ovoz apparati va nafas tizimining kuy ohangini to'g'ri parda va nolalar bilan ijro etishi.

3. Matn liniya: She'riy so'zlarning mazmuni, his-tuyg'usi va doston voqeligini tomoshabinga to'g'ri yetkazish (badiiy-dramatik faoliyat).

Ushbu uchta harakatning bir soniya ichida sinxron (birlashgan) holda mukammal ijro etilishi o'quvchining motorikasini rivojlantiradi, reaksiya tezligini oshiradi va eng muhimi, uning diqqatini jamlash va taqsimlash qobiliyatini yuksak darajaga ko'taradi. Bu ko'nikma bolaning kelajakda har qanday murakkab texnik yoki intellektual jarayonlarni tezkor boshqarishida hayotiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

4. Vokal-Texnik va Fiziologik Imkoniyatlar

Qoraqalpoq an'anaviy musiqa maktablarining vokal ijro uslublari o'zining rang-barangligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. O'quvchilarga ushbu uslublarni tizimli o'rgatish ularning nafas tizimi va vokal apparatini tabiiy hamda sog'lom chiniqtirish uchun keng fiziologik imkoniyatlar yaratadi.

Jirovlar ijrosiga xos bo'lgan "og'iz-bo'g'iz" (yor-yor, to'lg'ov) ovoz tizimi vokal pedagogikasida mutlaqo alohida o'rin tutadi. Bu uslubda ovoz chiqarish diafragma tayanchiga hamda tomoq mushaklarining maxsus koordinatsiyasiga asoslanadi. To'g'ri tashkil etilgan dars jarayonida jirovchilik mashqlari o'quvchining:

- Ichki eshitish va ovoz rezonatorlarini (ko'krak va bosh rezonatorlarini) faollashtiradi.
- O'pka hajmini kengaytirib, chuqur va tejamkor nafas olish ko'nikmasini (diafragma nafasini) shakllantiradi.
- Ovoz boylamlarining chidamliligini oshiradi.

Baxshichilik yo'nalishidagi ochiq, keng diapazonli vokal texnikasi esa o'quvchining ovoz pardalari moslanuvchanligini yaxshilaydi. Biroq, bu orinda pedagogik ehtiyotkorlik printsipli juda muhim. O'smirlik yoshidagi bolalarda

ovoz mutatsiyasi davrini hisobga olgan holda, yuklamalarni to'g'ri taqsimlash, tomoq mushaklarini ortiqcha zo'riqishdan asrash va vokal mashqlarini qat'iy individual tartibda olib borish lozim. To'g'ri vokal tarbiyasi bolaning nafaqat chiroyli kuylashini, balki jismoniy jihatdan sog'lom va baquvvat bo'lib o'sishini ham ta'minlaydi.

5. Ma'naviy-Axloqiy va Vatanparvarlik Tarbiyasi

Musika nafaqat tovushlar majmuasi, balki inson ruhini tarbiyalovchi eng qudratli mafkuraviy vositadir. Qoraqalpoq baxshichilik maktabi repertuarining asosini tashkil etuvchi qahramonlik dostonlari va falsafiy termalar o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda beqiyos didaktik vosita hisoblanadi.

Baxshichilik namunalari o'quvchi qalbida quyidagi ijobiy insoniy fazilatlarni shakllantirish imkoniyatiga ega:

- Vatanparvarlik va mardlik: "Alpamish" yoki "Qobilan" dostonlaridagi qahramonlarning el-yurt tinchligi, ona tuproq himoyasi yo'lidagi ko'rsatgan jasoratlari o'quvchida vatanga sadoqat va milliy g'urur tuyg'ularini uyg'otadi.
- Axloqiy va falsafiy tarbiya: Jiyen jirov, Kunxo'ja va Berdaq kabi mutafakkirlarning termalari hayotiy hikmatlar, ota-onaga hurmat, halollik, mehnatsevarlik va saxiylikni targ'ib qiladi. Bu esa yoshlar ongida salbiy illatlarga va yot g'oyalarga qarshi mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantiradi.
- Estetik did va madaniy merosga hurmat: Milliy ohanglar jozibasini his etgan bolada yuksak badiiy did shakllanadi va u o'z xalqining o'tmishi hamda madaniyatini qadrlaydigan shaxs bo'lib yetishadi.

6. Pedagogik Jarayonni Tashkil Etishda Innovatsion Yondashuvlar

Baxshichilik maktabining pedagogik imkoniyatlaridan BMSM sharoitida maksimal darajada foydalanish uchun darslarni tashkil etishda faqatgina

mexanik takrorlash uslublari bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy interaktiv va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarur.

Ushbu yo'nalishda quyidagi metodik yondashuvlar yuqori samara beradi:

- Muammoli va vaziyatli o'qitish (Keys-stadi): O'quvchiga shunchaki doston matnini yodlatish emas, balki "Nima uchun qahramon bu vaziyatda bunday yo'l tutdi?" yoki "Ushbu musiqiy nola orqali baxshi qanday ichki kechinmani ifodalamoqchi?" kabi savollar orqali asarning ichki falsafasini tahlil qildirish. Bu bolaning mustaqil ijodiy fikrlashini faollashtiradi.

- Improvizatsiya darslari: O'quvchilarga o'rganilgan an'anaviy shtrixlar va kichik ohanglar asosida o'zlaridan mustaqil ravishda kichik kuylar to'qish yoki termalarga variatsiya kiritish vazifasini topshirish. Bu ulardagi kreativlik (ijodkorlik) qobiliyatini yuzaga chiqaradi.

- Jamoaviy va musobaqa metodlari (Aytishuv elementlari): Guruh bo'lib kuylash, o'quvchilar o'rtasida kichik ijro aytishuvlarini (musobaqalarini) tashkil etish darslarning qiziqarli o'tishini ta'minlaydi va bolalarda jamoada ishlash hamda sog'lom raqobat tuyg'ularini rivojlantiradi.

7. Xulosa va Metodik Tavsiyalar

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, bolalar musiqa va san'at maktablarida qoraqalpoq baxshichilik maktabi ijrochilik usullarini o'quvchilarga o'rgatish — ularning ham intellektual-fiziologik salohiyatini ochishda, ham yuksak ma'naviyatli, vatanparvar inson bo'lib yetishishlarida bitmas-tuganmas boy pedagogik manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ulkan pedagogik imkoniyatlarni amaliyotga to'liq joriy etish uchun quyidagi metodik tavsiyalarga amal qilish maqsadga muvofiqdir:

1. Sintezlangan dasturlar yaratish: BMSM an'anaviy ijrochilik sinflari uchun qoraqalpoq baxshichilik pedagogikasining o'ziga xos jihatlarini qamrab

olgan, bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan mukammal o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish.

2. Individual va differentsial yondashuv: Har bir o'quvchining vokal va instrumental tayyorgarligi, jismoniy-fiziologik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda dars yuklamalari va repertuarni individual belgilash.

3. Jonli muloqot va multimedia uyg'unligi: Ta'lim jarayonida "Ustoz-shogird" an'alarining jonli muloqot tizimini saqlab qolgan holda, zamonaviy multimedia (audio-video arxivlar, raqamli yozuvlar) imkoniyatlaridan unumli yordamchi vosita sifatida foydalanish.

Ushbu pedagogik tizimning to'g'ri yo'lga qo'yilishi xalqimizning eng qadimiy va nodir san'at turlaridan biri bo'lgan baxshichilikni kelajak avlodlarga munosib tarzda bezavol yetkazishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ayimbetov Q. Xalq donoligi. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 1968.
2. Matyoqubov O. Og'zaki an'adagi professional musiqa asoslariga kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
3. Tadjimuratov A. Qoraqalpoq folklori va musiqasi. – Toshkent: San'at, 2012.
4. Karomatov F. O'zbek xalq musiqiy ijodiyoti. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1975.
5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1963.